

P O V E L J A

o bosanskom jeziku

Povodom sve ucestalijih osporavanja prava Bosnjacima da svoj jezik imenuju njegovim historijskim imenom, okupljeni u Institutu za bosnjacke studije pri Maticnom odboru BZK "Preporod" u Sarajevu, saopcevamo javnosti da nas zajednicki stav o tom pitanju – koji ovjeravamo svojim potpisima – iskazuje sljedeca

P O V E L J A

o bosanskom jeziku

1. Bosanski jezik jeste jezik Bosnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom osjecaju svojim.
2. Koriscenjem naziva *bosanski jezik* Bosnjaci slijede nominaciju svoga jezika ciji se kontinuitet moze pratiti od bosanskog srednjovjekovlja do danas, a koji je bezbroj puta potvrđen u upravno-pravnim spisima, narodnim govorima, bosnjackoj usmenoj i pisanoj knjizevnosti te u razlicitoj literaturi na slavenskim i drugim jezicima.
3. Bez obzira na slicna ili razlicita misljenja o zajednickom i posebnom u standardnim jezicima nastalim na temelju srednjojuznoslavenskog dijasistema – a koji cini glavninu juznoslavenske jezicke zajednice – smatramo da je u svakom od narodnosnih tokova rijec o jeziku koji Srbi odvajkada nazivaju *srpskim*, Hrvati *hrvatskim*, a Bosnjaci *bosanskim*.
4. Manipuliranja nazivom *bosanski jezik* u politicke svrhe – kojih je u pojedinim razdobljima proslosti Bosne bilo, uporedo s manipulacijama imenom bosnjackog naroda – kao ni upotreba ove sintagme u regionalnom znacanju, ne dovode u pitanje vjerodostojnost koriscenja ovog naziva kod Bosnjaka u narodnosnom smislu.

5. Istrajavajući na upotrebi historijskog imena za svoj jezik, Bosnjaci u Bosni i Hercegovini i siri ne ugrozavaju ničija prava niti prisvajaju nešto što im ne pripada. U tom smislu, korišćenje naziva *bosanski jezik* ne uključuje nikakvu težnju ka unifikaciji i unitarizaciji na prostoru Bosne i Hercegovine.

6. Pokušaji da se Bosnjacima, umjesto historijski potvrđenog te u praksi usvojenog naziva *bosanski jezik* nametne *bosnjacka* nominacija jezika predstavljaju politiziranje koje je posljedica prezivjelog a neprevladanog srpskog i hrvatskog paternalizma i negiranja bosnjacke nacionalne samosvojnosti.

7. Ističući legitimno pravo da svoj jezik nazivaju njegovim historijskim i u narodu ukorijenjenim imenom, Bosnjaci podržavaju jednaka prava drugih naroda u Bosni i Hercegovini i siri, a smatraju dobrodošlim lingvistička istraživanja i zalaganja u kulturi koja će omogućiti naše bolje upoznavanje i međusobno uvazavanje.

Potpisnici Povelje pozivaju političke predstavnike, vjerske prvake, kulturne djelatnike i sve sudionike javne riječi, a naročito prosvjetne radnike na svim razinama obrazovanja da podrže te u praksi zastupaju i provode načela iznesena u ovom dokumentu.

Sarajevo, 21. 3. 2002.

Potpisnici *Povelje* (ukupno 60 potpisnika):

Ahmed Alicić, Nijaz Alispahić, Azra Begić, DJenana Buturović, Mustafa Cerić, Ibrahim Cedić, Srebren Dizdar, Enes Duraković, Ferida Duraković, Nijaz Duraković, Ibrahim Festić, Sacir Filandra, Muhamed Filipović, Lamija Hadžiosmanović, Sabira Hadžović, Resid Hafizović, Hadžem Hajdarević, Adil Hajrić, Senahid Halilović, Hivzija Hasandedić, Irfan Horozović, Dževad Hozo, Ahmet Hromadžić, Muhamed Huković, Meliha Husedžinović, Omer Ibrahimagić, Nedžad Ibrisimović, Mustafa Imamović, Dževad Jahić, Ibrahim Kajan, Dževad Karahasan, Enes Karić, Ibrahim Kemura, Zilhad Ključanin, Ibrahim Krzović, Enes Kujundžić, Tvrtko Kulenović, Džemaludin Latić, Amir

Ljubovic, Munib Maglajlic, Rusmir Mahmutcehajic, Emina Memija, Teufik Muftic,
Hasnija Muratagic-Tuna, Jasmina Musabegovic, Sadudin Musabegovic, Zaim
Muzaferija, Fehim Nametak, Muhamed Nezirovic, Enes Pelidija, Midhat Ridjanovic,
Abdulah Sidran, Adnan Silajdzic, Avdo Sofradzija, Abdulah Sarcevic, Arif Tanovic, Ilijas
Tanovic, Elbisa Ustamujic, Esad Zgodic, Jusuf Ziga

ZA BOSANSKI JEZIK

Biljeske uz *Povelju o bosanskom jeziku (1)*

12. oktobar 2002. godine

-Redovna Tribina-

Vijeće Kongresa bosnjackih intelektualaca KBI

BOSNJACI I JEZIK BOSANSKI

Uvodnicar: Munib Maglajlic

<http://vkbi.open.net.ba/>

1. NAS JEZIK BOSANSKI

U kuci bosanskoj opet se pise i govori o jeziku bosanskom, mogao bi patetico biti naslovljen ovaj tekst, ciji bi se sadrzaj u nepodignutom, obicnom tonu mogao ovako objasniti: tri teksta, objavljena u rasponu od oko mjesec dana, razlicitog karaktera i na razlicitim mjestima, aktualiziraju potrebu da se o bitnim pitanjima koja iskrsavaju povodom sintagme *bosanski jezik* pise i razgovara na nacin koji nece biti razgovor neugodni naroda bosanskog (ili naroda bosanskih) – da parafraziramo naslov poznate pjesmarice dobrohotnog te Bosni i Bosnjacima sklonog Andrije Kacica Miosica (*Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Venecija 1756). Prvi je tekst Milivoja Jeftica, *Bosanskohercegovačka nebeska jezicka duga* (Oslobodjenje, 59/2002, 19774, dodatak KUN, str. 3, od 3. 3. 2002.), drugi je *Povelja o bosanskom jeziku* (iniciran u Institutu za bosnjacke studije BZK "Preporod"), koji je potpisalo 60 bosnjackih intelektualaca (javnosti predstavljen 10. 4. 2002. i objavljen u nekim dnevnim listovima i sedmicnjacima), a treci – *Moj jezik bosanski* – kolumnisticki komentar *Povelje* iz pera Ivana Lovrenovica (*Dani*, br. 250).

Uza sve razlike koje su razumljive s obzirom na temeljne razlicitosti pobrojanih tekstova, barem dvije bitne stvari su im zajednicke: prvo, usredsredjeno bavljenje znacenjima sintagme *bosanski jezik* i drugo, zainteresiranost za prostor Bosne i sva jezikoslovna desavanja na tom prostoru, koji bismo – opet u pateticnom iskazu – mogli oznaciti "kucom bosanskom".

Ovaj prilog pisan je iz ugla jednog od potpisnika *Povelje o bosanskom jeziku*, kojeg je obradovao i tekst koji je prethodio *Povelji*, tj. Jefticev, i onaj koji je uslijedio kao svojevrsan odgovor na *Povelju*, tj. Lovrenovicev. Razlog leži u činjenici da bez obzira na neslaganja (koja su očita) i nesporazume (na koje se zeli ukazati) ova tri teksta pružaju solidnu osnovu za razgovor o pokrenutom sadržaju, čiji se složeni značaj ne može ovdje dovoljno istaknuti. Naime, sadašnje stanje u zajedničkoj "kuci bosanskoj", na zajedničkom bosansko(hercegovačkom) prostoru bez pretjerivanja se može označiti zalosnim i slikovito se može ovako predstaviti: hiza predaka oronula je i jedva je uzgor, a na zajedničkoj okucnici ponikla su neka nova zdanja u koja su se, gotovo bez ostatka, izmjestili sunarodnici dvojice od ukupno tri stanara, jer im je u novim kucama konfornije. Stanar koji je ostao u oronuloj kuci predaka – koji je u međuvremenu bezuspješno pokušavao nešto za sebe skrpiti – nejak je da nešto temeljito sam uradi na starini, tim prije što ni imovinsko-pravni odnosi nisu rascisceni. Istini za volju, ovdje treba dodati da je stanar hize koji je ostao na topniku pomagao odlazecima da ostvare svoje nakane, a kada je riječ o imovinsko-pravnim odnosima – neprincipijelno im je popustao, uzdajući se za "svoj slučaj" u neke kombinacije koje su se izjalovile.

Da bi se otklonio jedan od temeljnih nesporazuma koji se tiče sadašnjeg političkog okvira u Bosni i Hercegovini i po potrebi nešto sira, a vezano za pojavu *Povelje o bosanskom jeziku*, valja istaci da mi nije poznato da neko od sastavljača i potpisnika teksta o kojem je riječ smatra da bi za Bosnjake bio dobitak neki etno-nacionalni zabran, koji bi bio "samo njihov", kako je sugerirano u Lovrenovicevu tekstu. Naprotiv, poznato mi je da su u većini – kao i potpisnik ovih redova – istinski nesretni što su u najdramatičnijim mjesecima bosnjačke historije imali političke predstavnike koji su zatajili međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu i potpisali međunarodno nepriznatu Republiku Srpsku ili – narodski kazano – koji su dali ono najvrednije i jedino što su imali, tj. tapiju na Bosnu, onima kojima je upravo to nedostajalo, onima koji su u međunarodnoj javnosti tada bili poznati kao "takozvana Republika Srpska". Kada se još ima u vidu da u, kao većem entitetu i nakon Daytonu te sve do danas funkcioniše Herceg-Bosna, položaj Bosnjaka ukazuje se dramatičnim. Jasno je, dakle, da je za bosnjačko preživljavanje minimum bosanskohercegovački okvir, u smislu državnih granica priznatih Berlinskim kongresom, i u tom pogledu je

neupitna ocjena da redukcionizam bosnjačke politike, koji je, nažalost, i pored promjene "političke slike", još uvijek na djelu, poguban za bosnjačku sadašnjost i budućnost. Sve izneseno ima itekakve veze sa pitanjem jezika, a posredno i sa tekstom *Povelje*.

Naime, i kada je riječ o mogućim značenjima sintagme *bosanski jezik*, i kada je riječ o istom povodom sintagme *bosansko književno srednjovjekovlje*, nada se potreba razmatranja odnosa bastine i bastinika i posljedica koje iz tih odnosa proisticu. Međutim, dok je taj odnos u primjeru književne bastine bosanskog srednjovjekovlja i njezinih bastinika uokviren i statican, odnos bastine i bastinika kada je riječ o jezičkom naslijeđu otvoren je i dinamičan i promjene društveno-političkih okvira u protoku vremena djelovale su na jezičku sliku u Bosni od pada Bosanskog kraljevstva do nasih dana. Temeljno različit položaj bastinika jezika bosanskoga tokom četiri stoljeća osmanske vladavine bio je vododjelnica i za neke tokove u jezičkom razvoju, koji ipak nije vodio rastakanju bitnog zajedničkog jezgra. Međutim, narastajuća nacionalna (pa i nacionalistička) propaganda iz srpskih i hrvatskih maticnih sredista već potkraj osmanske vladavine odsudno i ubrzano slabila je snagu bosanstva i kod Srba i kod Hrvata u Bosni. Kada takva kretanja u austrougarskom razdoblju dovode do odluke vlasti da službeni naziv za jezik više ne bude *bosanski*, nego od 1907. *srpskohrvatski*, dolazi do nekih promjena koje ovdje treba istaci. Za tok ove rasprave od bitne je važnosti odluka austrougarskih vlasti da Bosnjacima ostavi mogućnost da u svojim autornim djelatnostima koje se tiču vjere, vjerskog školstva i publicistike mogu i dalje svoj jezik imenovati *bosanskim*. Time je i službeno opećacena bosnjačka cuvarska uloga temeljnih značenja sintagme *bosanski jezik*. Ni tada, kao ni danas, Bosnjaci nisu nikome ništa otimali, odnosno prisvajali nešto što im ne pripada; sticajem historijskih (ne)prilika njima je to ostalo jer drugima više nije bilo od značaja, a sami nisu imali poziv iz neke matice, koji bi sadržavao i obavezu da svoj maternji jezik preimenuju. Stvar je političkih manipulacija, pritisaka i zabrana usljed kojih će ovo ime za jezik ponirati i izvirati, da bi se pri prvom slobodnom izjasnjavanju (1991.) Bosnjaci ogromnom većinom izjasnili da govore *bosanskim jezikom*. Time nije zanijekana integralnost bosanske jezičke i književne bastine, na koju skreće pažnju Lovrenović u svojoj kolumni. Ukazano je samo na nedvojbenu činjenicu da je, što se Bosnjaka tiče, riješeno jedino pitanje nominacije njihova jezika. Ostala pitanja nisu

zakovana i ostaju i dalje otvorena. Druga je stvar sto Lovrenovic – koji je *Povelju* docekao sa gotovom matricom svojih visegodisnjih razmisljanja i pisanih uobicenja o bosanskoj "kvadraturi kruga", prema kojoj ju je "izmjerio" – ne uocava znacaj drustvenih promjena koje su se desile u "narodnom zivotu" u Bosni i koje su kada je o bosanskim Srbima i bosanskim Hrvatima rijec proizvele etnicku homogenizaciju zapanjujuceg stupnja, da ostavimo zasada postrani karikaturalan odgovor izazvan kod Bosnjaka po principu spojenih posuda. Govoriti danas o postavljanju jezickog pitanja u Bosni na nacin "cija bi normativna rjesenja bila znanstveno utemeljena a psiholoski prihvatljiva svim gradjanima Bosne i Hercegovine, svim govornicima toga usprkos svemu – *nasega jezika*" (I. Lovrenovic) predstavlja takav dirljivi idealizam, zapravo utopizam, da ga zdrav razum nikako ne moze povezati sa covjekom koji je bio djelatni svjedok krvavih i dramaticnih zbivanja u Bosni tokom protekle, sada vec prosirene decenije. Koji bi to "najvisociji" predstavnik, sa svim ovlastenjima i cinovnicima koji mu stoje na raspolaganju, mogao nametnuti jedan takav projekat na prostoru Republike Srpske i Herceg Bosne? Kao i sve drugo, i ovo bi pregnuce bilo ostvarivo samo na onom dijelu Bosne gdje se za kao drzavne praznike vihori "drzavna" zastava, a znamo da je to prostor Federacije Bosne i Hercegovine, kada se od njega oduzme ono sto je Herceg Bosna dosada uspjela uvezati (obiljezivsi to krizevima za koje se Bosnjaci uglavnom prave kao da ih ne primjecuju, cak ni onaj koji je sa svojih 33 metra "najveci u hrvatstvu", poboden na vrhu Huma nad Mostarom). Konacno, u osvrtu na ovu ocitu "pobjedu" teorije nad zivotom, sa zaloscu se moze primijetiti da je bosanstvo Srba i Hrvata u Bosni (u drzavnopravnom smislu, da ne bude zabune!) svedeno na simbolican broj gradjana, pogotovo kada je rijec o identitetu koji je dobio entitet. Dakako, pogubno je to i za Bosnu, koja bez dobrovoljnog bosanstva sva tri (konstitutivna) naroda koji je nastanjuju ne moze postati drzava, i za Bosnjake, koji bez toga ne mogu imati drzavu.

U takvom odnosu stvari nije produktivno – gledano iz perspektive buducnosti Bosne kao zeljene drzave – kritizirati skupinu bosnjackih intelektualaca zato sto su pokazali malo politickog refleksa, dovodeci tekst iza cijeg su sadrzaja zajednicki stali, sa stanjem naroda u krajnje nezavidnoj politickoj zbilji, kakva je za njih bosanska zbilja. Naime, bez politickog budjenja Bosnjaka i djelatne politicke volje da se ima djelotvoran drzavnopravni okvir – kojeg danas nema! – nema ni Bosne kao drzave, ni

dobre budućnosti bosanskih Hrvata u njihovoj domovini, nad čijom je sudbinom s razlogom zabrinut Lovrenović (inace, pisac sjajnih ogleđa i citavih knjiga o Bosni te uporni, ali usamljeni borac za bosansku integraciju). Dakako, Bosnjaci i da su politički svjesniji i jaci ne mogu sami ostvariti receni san: moraju to u većini htjeti također Srbi i Hrvati, a oni to danas ne žele. Dakle, tek u promijenjenim odnosima snaga u Bosni, koji bi doveli do ostvarenja sna o Bosni kao normalnoj i djelujućoj, a ne frankenštajn-državi, moglo bi biti govora o prosirenju i popunjavanju sintagme *bosanski jezik* drugacije nego to čini *Povelja*, za šta se zalaze I. Lovrenović, a posredno i M. Jević. Do tih željenih – da li i ostvarivih? – prilika dovoljna je prva tačka *Povelje*, koja glasi: "Bosanski jezik jeste jezik Bosnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim."

2. BASTINA I JEZIK BOSANSKI

U tekstu *Povelje o bosanskom jeziku* s razlogom je već u uvodnom dijelu poklonjena pažnja pitanju kontinuiteta imenovanja jezika, što je vidljivo iz druge tačke ovog dokumenta, koja glasi: "Koriscenjem naziva *bosanski jezik* Bosnjaci slijede nominaciju svoga jezika čiji se kontinuitet može pratiti od bosanskog srednjovjekovlja do danas, a koji je bezbroj puta potvrđen u upravno-pravnim spisima, narodnim govorima, bosnjackoj usmenoj i pisanoj književnosti te u različitoj literaturi na slavenskim i drugim jezicima." Za valjano objašnjenje složenosti kontinuiteta imenovanja jezika o kojem je riječ, od koristi može biti razmatranje odnosa bastine i bastinika, na šta je već ranije ovdje skrenuta pažnja. Ukazano je već na činjenicu da je odnos književne bastine bosanskog srednjovjekovlja i njezinih bastinika uokviren i statican, jer je riječ o pojavi koja je zaokružena i završena. Druga je stvar što je kod Bosnjaka bilo doslo do prekida svijesti o tome da su *i oni* bastinici književne bastine bosanskog srednjovjekovlja, koju čine crkvene knjige, upravno-pravni spisi i posebno bosanska epigrafika. Taj nehaj i zaborav isao je dotle da su Bosnjaci gubili iz vida da *i njihovi* preci leže pod stećcima bosanskih velikasa i vladara te ostalih muzeva koji su sami dali isklesati ili su im njihovi najblizi naručili i postavili bilige na "bastini plemenitoj". Simbolično je taj odnos na zgušnjak i slikovit način sadržan u odjeku životnih putanja djece posljednje bosanske kraljice Katarine i Hercega Stjepana Vukčica Kosace. Kraljicina kći, princeza Katarina – u usmenoj predaji poznata kao

"Kraljeva kci" – umire na putu za Istanbul u Skoplju, već kao muslimanka, a nad mezarom joj biva podignuto turbe, koje će se urusiti u velikom skopskom potresu 1963. godine. S druge strane, Hercegov sin stize u Istanbul kao novi musliman, pravi impresivnu karijeru i u literaturi je ostao poznat kao Ahmed-pasa Hercegovic, gdje se kaže da je bio "državnik, zakonodavac, pjesnik i epistolog" te da je, pored maternjeg bosanskog, poznao još i arapski, turski, perzijski i latinski. Prekretnički događaj u etnogenezi Bosnjaka – primanje islama – dovede do prekida veze sa srednjovjekovljem i zaborava o kojem je bilo riječi, pri čemu će se među Bosnjacima sačuvati svijest da su bastinici pjesništva Ahmed-pasina i brojnih drugih pojedinaca čija će pojava uslijediti u kasnijim decenijama (uključujući i Ahmed-pasina sina, koji je na turskom pjevao pod pjesničkim imenom Siri, "lavli"), ali će iz sjećanja izbledjeti da su također nasljednici njihovih predaka, "dobrih Bosnjana", a time i pjesničkog nasljedja u kami urezanog ili u kamenu kovanog u vidu epitafa na njihovim nadgrobnjacima i ostalog sto čini književni korpus bosanskog srednjovjekovlja. Slikovito kazano, Bosnjaci su bili zaboravili svoje pretke iz vremena srednjovjekovnih banova i kraljeva onim istim nehajem koji je doveo do zaborava tuznog kraja života "Kraljeve kceri", označenog usamljenim mezarom na brdu Gazi-baba, ponad starog Skoplja. U znaku takvog zaborava predaka napisana je prva "kratka historija" Bosne iz pera jednog od najjučnijih Bosnjaka, Safvet-bega Basagica, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (Sarajevo 1900), koja započinje sa godinom (1463.) koja označava propast Bosanskog kraljevstva i pad Bosne pod osmansku vlast, i druga knjiga istog pisca *Bosnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (Sarajevo 1912), a u uvodnim se invokacijama pisac poziva na Gazi Husrev-bega, ali ne i na bana Kulina. Takva će se praksa nastaviti sve do u novije doba, kada književnik Alija Isaković, jedan od glavnih učesnika najnovijeg bosnjackog preporodnog okupljanja u kulturi (1990.), započinje u *Biserju* (Zagreb 1972), prvoj bosnjackoj književnoj antologiji, osvrt na umjetničku književnost djelima nastalim također tek nakon pada Bosne pod osmansku vlast. Tek će u skorasnjoj knjizi *Bosnjacka epigrafika* (Sarajevo 1999, priredio Sulejman Grozdanić) biti po prvi put sagledan kontinuitet zapisa na steccima i tariha na nisanima, kontinuitet koji je materijalno očigledan u nizu nekropola sa steccima i grebalja sa nisanima na istim lokacijama. Pogubni zaborav karakterističan za područje književnosti nije, srećom, naneo i rastocio kontinuitet imenovanja maternjeg, narodnog jezika u Bosnjaka, kao *bosanskog jezika*.

Kada se odnos bastine i bastinika primijeni na područje jezika, onda nije upitno, niti je to *Poveljom* zanijekano, da su Bosnjaci decenijama i stoljećima i sadržaj i naziv dijelili sa drugim bastinicima jezika bosanskog u nepodijeljenoj, zajedničkoj domovini Bosni. Ali ovaj kompleks nije tako monolitan kako ga neki žele prikazati i temeljito je drukčiji kada se gleda iz unutrašnje perspektive, negoli izvana. Naime, nakon dugog razdoblja imenovanja jezika *bosanskim*, sredinom XIX stoljeca počinje se ostvarivati vododjelnica u jeziku na koju je načelno već ukazano, pri čemu se nacionalne nominacije – vjerovatno pod uticajem djelovanja Vuka Karadžića – najranije dogoditi kod Srba, bosanski će se Hrvati, nakon prolaznog *ilirskog* imenovanja jezika, okrenuti ka *hrvatskom* imenovanju, dok će Bosnjaci *bosansko* imenovanje jezika još čvršće i prisnije vezati uz svoje narodnosno osjećanje.

Linija takvog zalaganja vidljiva je šezdesetih godina XIX stoljeca među bosnjačkim poslenicima okupljenim oko prvih listova koji tada koji se tada pokreću u Bosni, a ličnost koja se u tom pogledu ističe jeste preduzimljivi urednik *Sarajevskog cvjetnika*, Mehmed Sakir Kurtćehajić, koji je ne samo dosljedan u nominaciji svoga maternjeg jezika kao *bosanskog*, nego također nastoji u njega unijeti – kao što je primijetio Dževad Jahić – "što je moguće više jasnoće, očistiti ga od nepotrebnih nanosa, pa i od riječi neslavenskoga porijekla". S druge strane, u listu *Bosanski vjestnik*, uz brojne potvrde kontinuiteta *bosanske* nominacije, skreće se pažnja i na samosvojnosti zasebnih identiteta bosanskog i hrvatskog jezika. Na tragu povezivanja jezika sa narodnosnim osjećanjem među Bosnjacima, od posebnog značaja je isticanje važnosti maternjeg jezika, redovito imenovanog kao *bosanski*, među bosnjačkim vjersko-prosvjetnim poslenicima u drugoj polovini XIX stoljeca. Tako će Mehmed Agić iz Bosanskog Broda objaviti 1868. u Carigradu knjizicu pod naslovom *Ovo je od virovanja na bosanski jezik kitab*, a njegov saborac na istoj stazi zauzimanja za materinski izraz, Omer ef. Humoćević – na kraju, na bosanskom jeziku stampanog vjerskog priručnika pod naslovom *Sehletul-vusul* (1875.) – uzviknuti: "Ah, da je Bog do meni bio ovaki bosanski pisani citab!" – dok će se u pjesmi *Pohvala knjiga koje su napisane bosanskim jezikom* sa žarom zaloziti za materinski izraz slijedecim stihovima: "Bez suhbe je babin jezik najjasniji, / Svatko njime vama vikom besidi, / Slatka braco Bosnjaci, / Hak vam Omer govori!" Ovo zauzimanje za maternji, bosanski jezik bosnjačkih vjerskih učenjaka kombinirano je nešto kasnije i sa

zalaganjem za osavremenjivanje pisma arebice u bosanskom izrazu, u dramatičnom razdoblju nastojanja oko prilagodjavanja novim vremenima, koja su bila obilježena novim pismom (latinicom), tuđeg jezika nove, tuđinske vlasti, kojoj je pružen zilav oružani otpor i na koju se među Bosnjacima sa zazorom gledalo. Tih godina Ibrahim Edhem ef. Berbić objavljuje vjersku početnicu pod naslovom *Elif bai bosnevi sa starom i novom jazijom. Bosanska elifnica* (Carigrad 1886.) te svoj *Bosansko-turski ucitelj* (Carigrad 1893.), a pridružuju mu se sa istim nastojanjima Ibrahim Seljubac sa *Novom bosanskom elifnicom*, Ibrahim Puska, Arif Sarajlija i drugi – odreda ostajući dosljedni u bosanskom imenovanju svoga maternjeg jezika. Od posebnog značaja u ovoj liniji zauzimanja za bosanski jezik bosnjackih vjerskih ucenjaka i alhamijado pjesnika jeste prepjev sa turskog jezika *Mevluda Sulejmana Celebija*, spjeva o rodjenju Muhammeda a. s. iz pera tadašnjeg kolasičkog kajmekama hafiza Saliha Gasevica, objavljenog arebicom u Skoplju hidzretske 1296. (1878/79.), gdje u prologu naslovljenom kao *Predgovor* stoji: "Molise me kolasički prvisi: / 'Nami mevlud daj bosanski napisi!'"

Medjutim, u tom istom razdoblju, tj. skraja osmanske i tokom prve decenije austrougarske vladavine, bosanski Srbi i bosanski Hrvati odsudno se udaljavaju od – sto spontano prihvaćenog, sto kasnije od vlasti nametanog – zajedničkog bosnjackog imena za narod, te od bosanskog imena za jezik. Prevagu hrvatskog imena za maternji jezik potvrđice čak i rani stihovi tada gorljivo hrvatski usmjerenog mladog Basagica, koji istice da "hrvatskog jezika sum": "Moze da goji, / Moze da spoji / Istok i zapad, pjesmu i um!" Otada bosanstvo u jeziku postaje dio regionalnog označavanja za one koji su bosanske Srbe i bosanske Hrvate promatrali izvana, dok bosnjastvo u vezi sa narodnim imenom ubrzano blijedi. Čak će na srpskoj strani doći do izrazite odbojnosti prema "bosnjakluku", kako je podrugljivo označeno – već u naslovu Kocićeva teksta u listu *Otadzbina* – bosnjastvo Mehmed-bega Kapetanovića Ljubusaka, dok je Safvet-beg Basagić zbog ideje bosnjastva izražene u mladalačkoj pjesmi *Bosnjaku* ostao na "crnoj listi" velikosrpskih snaga sve do u najnovije doba. Na hrvatskoj strani taj je proces bio donekle usporen: gorljivi bosanski ilirac Ivan Franjo Jukić, koji se potpisivao kao Slavoljub Bosnjak i zagovarao zamisao o "Bosnjacima triju vjera", imao je u svom uceniku fra Antunu Kneževiću nastavljaca ideje trokonfesionalnog bosnjastva, koja ga je medjutim držala samo do ulaska

austrougarskih trupa, nakon cega ju je prepustio bosanskim muslimanima. Ipak, ideja o Bosnjacima katolicke vjere u Bosni, sto bi se moglo oznaciti i kao neka vrsta rezervnog narodnog imena za bosanske Hrvate, nije izdahнула i može se i danas naci "crno na bijelo", kao izraz inercije spontaniteta, posebno kod onih koji bosanske Hrvate gledaju izvana, a da je ideja bosnjacke trokonfesionalnosti bila i medju Bosnjacima ziva sve do prekjučer i jučer – pokazuju vazna i cesto navodjena knjiga Smaila Balica *Kultura Bosnjaka* (Wien 1973), sa podnaslovom *Muslimanska komponenta*, te izvrsna studija Muhsina Rizvica *Bosna i Bosnjaci, jezik i pismo* (Sarajevo 1995).

Dakle, samo nakon tokova u jeziku na koje je ukazano, a koji su bili posljedica temeljitih drustvenih promjena u samoj Bosni i njezinom komsiluku/susjedstvu, moglo se dogoditi da pod pritiscima izvana i podrskom iznutra bude kod austrougarskih vlasti ishodjena promjena u sluzbenom nazivu jezika: *srpsko-hrvatski*, umjesto *bosanski*, koji ce pod tim imenom – osim u pisanoj djelatnosti koja se ticala autonomnog vjerskog zivota Bosnjaka – slobodno nastaviti zivot u Sandzaku, medju bosnjackim iseljenicima u Turskoj i drugim destinacijama, a uvjerljiv dokaz neupitnosti takve prakse i u javnom djelovanju, ali izvan Bosne, donosi prvi stampani *Tursko-bosanski rjecnik* Ahmeda Kulendera, objavljen u Bitolju davne 1912. godine. Uspostavljanjem Kraljevine SHS (1918.) sintagma *bosanski jezik* protjerana je iz javne upotrebe i u spomenutom ogranicenom obimu. Tako ce u dugom nizu godina nakon 1918. historijsko ime Bosnjak i sintagma *bosanski jezik* biti nepozeljne i zabranjene, pritisnute hipotekom kalajevstine i bosnjackog integrizma, navodno uperenog protiv Srba i Hrvata u Bosni ("krunski dokaz": Basagiceva pjesma *Bosnjaku*). Ali ce ponornica nezaustavljivo izbiti, kao Vrelo Bune, i potvrditi neprekinutost i nepresahlost toka svijesti o *bosanskom jeziku* kao maternjem jeziku Bosnjaka.

3. BOSANSKI JEZIK – ZAJEDNICKO I POSEBNO

U trecoj tacki *Povelje o bosanskom jeziku* – uz potcrtavanje kontinuiteta imenovanja jezika kod Srba, Hrvata i Bosnjaka – dotaknuto je, mada ne u prvom planu, vazno pitanje o odnosu zajednickog i posebnog u standardnim jezicima nastalim na temelju srednjojuznoslavenskog dijasistema: "Bez obzira na slicna ili razlicita misljenja o zajednickom i posebnom u standardnim jezicima nastalim na temelju srednjojuznoslavenskog dijasistema – a koji cini glavninu juznoslavenske jezicke zajednice – smatramo da je u svakom od narodnosnih tokova rijec o jeziku koji Srbi odvajkada nazivaju *srpskim*, Hrvati *hrvatskim*, a Bosnjaci *bosanskim*." Kao sto je u osvrtima na *Povelju* vec primijeceno, u poentirajućem dijelu ove tacke parafrazirana je i namjenski prosirena davnasnja Krlezina jezgrovita izjava – data u jeku srpsko-hrvatskih, najblaze receno, zustrih rasprava o jeziku spocetka sedamdesetih proteklog stoljeca – koja je glasila da je zapravo rijec o *jednom* jeziku, koji u zavisnosti od perspektive nosioca razlicito imenovan. Kao sto se moze uociti, teziste u Krlezinoj izjavi bilo je na *zajednickom*, ali su politicke (ne)prilike u njegovoj domaji i sire davale krila gorljivim zagovaracima koji su se zalagali za ono *posebno*. Neizbjegnost zajednickog i relativnost razlika u standardnim jezicima nastalim na temelju srednjojuznoslavenskog dijasistema – barem kada je rijec o leksickom sloju – duhovito je obuhvacena puckom recenicom koja glasi: "Srbin ima kucu i u kuci domacicu, a Hrvat ima dom i u domu kucanicu!" Postavljeno pitanje o odnosu zajednickog i opceg u bosanskom jeziku u prakticnom smislu moze sagledati kroz odnos prema hrvatskom i srpskom ne samo u Bosni nego i sire (u kojem slucaju treba dodati jos i crnogorski). Neosporna je cinjenica da je rijec o jezickim standardima koji imaju zajednicku osnovu, ali i brojne osobenosti u svakom od nacionalnih tokova: u narodnim govorima, u usmenoj i pisanoj knjizevnosti, u nauci, u pisanim dokumentima, u razlicitim vidovima svakidasnje prakse u medijima. U trezvenom pristupu ovom pitanju, bosanski jezik ne treba vjestacki odvajati od onog sto je sa drugima zajednicko i zapravo nezamjenjivo, niti treba zatajiti ono sto je nedvojbeno osobeno i posebno, na bilo kojoj od mogucih razina: fonetsko-leksickoj, morfoloskoj ili sintaktickoj. Navodjena slikovita narodska izreka, kojom se relativiziraju razlike i upecatljivo kazuje o prepletenosti u jezickom izrazu Srba i Hrvata, moze se – za potrebe zornog ukazivanja na zajednicku jezicku osnovu i spomenutu prepletenost na

leksickoj razini te ponekad na složene međudnose, i u onome što je zajedničko, i u onome što je posebno – prikazati proširenjem iskaza, koji bi mogao, bez umišljanja da je sve dokraja zakovano, glasiti: "Srbin ima kucu i u kuci domaćicu, Hrvat ima dom i u domu kucanicu, Crnogorac ima kucu i u kuci stopanicu, a Bosnjak ima kucu i na domu domaćicu!" Razuman pristup pri sredjivanju bosanskog jezičkog vrta vodit će račun o utemeljenoj i skladnoj ravnoteži, kako onog zajedničkog u jezičkom izrazu (sa komsijama i susjedima), tako i onog posebnog. U poslovima oko uređivanja bosanskog jezika – uređivanja koje je u toku, kao i onome koje tek predstoji – "borba za razlike" u odnosu na jezički izraz komsija i susjeda besmislena je i predstavljala bi gubitak vremena za bosnjačku kulturu, opterećenu brojnim nasusnim potrebama. Kada je riječ o jeziku, rad na uređivanju norme savremenog bosanskog jezika ukazuje se kao jedna od nasusnih potreba bosnjačke kulture. Ostavljajući da jezikoslovci taj posao rade u miru, u skladu sa premisama znanosti i zahtjevima struke, potrebno je ukazati na neke ostatke iz prošlosti, kao i na neke nepogode sadašnjosti koje taj posao već napocetku značajno uslozjavaju i otežavaju. Naime, neosporna je činjenica da je bosanski jezik bio izlagan i srbiziranju, i kroatiziranju, zavisno od razdoblja i političke situacije. Taj proces je neujednačenim tokom popunio citavo XX stoljeće, a započeo je ranije i, nažalost, nastavio se i nakon njegova isteka. Kako je "srbovanje" Bosnjaka bilo političkog, a "hrvatovanje" kulturnog porijekla, razumljivo je da je kroatizacija bosanskog jezika bila znatnija od srbizacije, kada je riječ o Bosni i Hercegovini. S druge strane, maternji jezik bosnjačkih građana u Srbiji i Crnoj Gori nije ni stekao "građanska prava" i posve je potisnut, saobrazno uskracivanju građanskih i nacionalnih prava njegovim govornicima na tim prostorima. Kroatizacija jezika bosnjačkih književnika kreće od Mehmed-bega Kapetanovića, čiji je jezik u knjigama *Narodno blago* i dva sveska *Istocnog blaga* uređivao (citaj: kroatizirao!) lektor Jozo Cebular. Pripadnici iste strukture, tj. hrvatskih lektora koji su se našli u prvim stamparijama i uz prve listove i časopise u austrougarskom razdoblju značajno su djelovali i na jezik Muse Cazima Catića, kao i časopisa i listova koji su u tom četrdesetgodisnjem razdoblju izlazili u Bosni i Hercegovini, prije svega na jezik u listu *Bosnjak* i u časopisu *Behar*. S druge strane, razumljiva je kroatizacija jezika u djelima pisaca koji objavljuju prve pjesničke zbirke, pripovijesti ili romane u Zagrebu skraj XIX stoljeća: Safvet-bega Basagića (pjesnički prvjenac *Trofanda iz hercegovačke dubrave*), Osmana Nuri Hadžića (pripovijest *Ago Sarić*), prvopotpisanog

u književnom dvojcu Osman-Aziz (iza kojeg stoje Osman Nuri Hadžić i Ivan Milčević, romani *Bez nade, Bez svrhe*), Edhema Mulabdića (roman *Zeleno busenje*). Za vjerodostojniju predstavu o jeziku Edhema Mulabdića, naprimjer, moglo bi poslužiti poredjenje romana *Zeleno busenje* (objavljenog u Matici hrvatskoj u Zagrebu, 1898) i *Nova vremena* (objavljenog u Prvoj muslimanskoj nakladnoj knjižari i stampariji Muhameda Bekira Kaladžića u Mostaru, 1914), naravno, pod pretpostavkom da neki gorljivi lektor iz susjedstva nije u međuvremenu već uradio svoj posao. Nakon 1918. godine, tj. proglašenja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, proces srbizacije bosanskog jezika uzima više maha, mada se ne prekida ni linija hrvatskog uticaja na bosanski jezik. Najizrasliji predstavnik u skupini onih čije je otudjenje od maternjeg i zavičajnog bosanskog bilo u razdoblju između dva svjetska rata u znaku okretanja, pa i udvaranja Beogradu – jeste Hamza Humo, čiji će mlađji saputnik među malobrojnim bosnjackim ekavcima nakon Drugog svjetskog rata, Zuko Džumhur napisati u svom putopisnom prvencu, knjizi *Nekrolog jednoj carsiji*, u cjelini pod naslovom *Kamen crnoga sjaja*, slijedeće znakovite retnice: "Sporazumevali smo se nekim čudnim jezikom koji nikada neću moći da objasnim. Nas jezik bio je sastavljen od reči italijanskih, engleskih, francuskih, reči internacionalnih i prstiju srpskih i arapskih." Na drugoj strani bosnjacke polarizacije ove vrste, liniju hrvatovanja u književnom životu i u književnom djelu, a time i u jeziku, nastavit će Alija Nametak i Ahmed Muradbegović, koji će ovom profilu bosnjacke distribucije intelektualaca dati brojne i raznovrsne primjere. Na kontinuiranu srbizaciju bosanskog jezika u razdoblju nakon 1945. djelovat će gotovo pola stoljeća u medijima prevladavajući jezik TANJUGA, na jednoj, i mala armija lektora iz majstorske radionice Vuković-Marković sa Filozofskog fakulteta u Sarajevu, na drugoj strani, koji su marljivo radili svoj posao prema dobijenim uputama, na raznim adresama: u školskim učionicama na različitim razinama, u citankama i udzbenicima, u medijima i drugdje. Nakon dejtonskog parcelisanja Bosne, uz činjenicu da u kao "manjem entitetu" jezik bosanski nema pravo ni na ime, na prostoru nazvanom Federacija BiH je u toku novi povodanj kroatizacije bosanskog jezika, posredstvom Federalne televizije, Federalne novinske agencije (TANJUG je odskora počela zamjenjivati FENA!), dnevnih listova... Kada se ovome doda pucki nehaj za jezik, na jednoj i nesnalazenje bosnjackih intelektualaca, na drugoj strani – dobija se nimalo ružičasta slika o položaju bosanskog jezika u bosanskohercegovačkoj društvenoj zbilji. Sve izneseno i stosta između moraju imati u

vidu bosnjacki jezikoslovci ako zele valjano odgovoriti izazovu na utvrđivanju standardnog izraza jezika bosanskog.

4. BOSANSKI JEZIK I POLITIKA

Sredisnja, 4. tacka *Povelje o bosanskom jeziku*, vise nego ostale, otvara ono osjetljivo podrucje drustvenog zivota koje bi se na najsazetiji nacin moglo oznaciti sintagmom *jezik i politika*, a glasi: "Manipuliranja nazivom *bosanski jezik* u politicke svrhe kojih je u pojedinim razdobljima proslosti Bosne bilo, uporedo s manipulacijama imenom bosnjackog naroda – kao ni upotreba ove sintagme u regionalnom znacanju, ne dovode u pitanje vjerodostojnost koriscenja ovog naziva kod Bosnjaka u narodnosnom smislu." Upotreba naziva *bosanski jezik* u politicke svrhe odsudno je zapocela i gorljivo je provodjena u austrougarskom razdoblju, a negativne posljedice te prakse protezale su se tokom duzim od citavog jednog stoljeca, do danasnjeg dana. Bila je to izravna posljedica Kallayeva pokusaja uspostavljanja transnacionalnog, trokonfesionalnog bosnjastva/bosanstva, cime je trebala biti neutralizirana nacionalna propaganda iz matica, na tragu nacionalnog budjenja i osvjescenja bosanskih pravoslavaca i bosanskih katolika. Nesto sto je decenijama pa i stoljecima ranije zivjelo na spontan nacin, domovinsko bosnjastvo/bosanstvo naroda Bosne i bosanstvo njegova jezika, nije se dalo povratiti i djelotvorno artikulirati za politicke potrebe, sto je bezuspjesno pokusavao ne samo Benjamin Kallay, nego i neki predstavnici Porte u završnim godinama osmanskog prisustva u Bosni. Prije nego sto se Kallay bio prihvatio svojih unifikatorskih poslova, neumoljivo i nepovratno su u Bosni bili krenuli procesi razdvajanja po narodnosnoj razdjelnici: kod pravoslavaca najbrze, kod katolika nesto sporije, kod muslimana najsporije. Saobrazno izrecenom, Kallayevo narodno bosnjastvo/bosanstvo i jezicko bosanstvo pravoslavci ce u Bosni odlucno odbiti, katolici ce ga izbjeći, a muslimani ce ga djelomicno zadržati (u jeziku), a u narodnosnom smislu imenovanja ce se od njega za neko vrijeme udaljiti. Pokusaj unitarizacije posredstvom naziva za jezik, tj. upotreba naziva *bosanski jezik* u politicke svrhe ostavila je duboke tragove u kolektivnoj svijesti bosanskih Srba: njihova danasnja reakcija na koriscenje ove sintagme kod Bosnjaka refleksno se povezuje sa unifikatorskim nastojanjima B. Kallaya, s tim sto im je onda bilo ugrozeno ime (jezika i naroda, tj. *bosanski*, umjesto *srpskog* i Bosnjaci/Bosanci, umjesto Srbi), a danas

samo "drzavica", dejtonska Republika Srpska. Potaknuti istim refleksom, duznosnici RS pozurili su srbizirati ili dokinuti sve nazive koji su cuvali bosansku oznaku: Bosanski Brod, Bosanska Kostajnica, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiska, Bosansko Grahovo i sl. te uvesti i nove, kojima ce srpstvo u Srpskoj biti jos bolje ucvrsceno (Foca je prekrstena u Srbinje, a usred Banje Luke jedna je ulica preimenovana u Srpsku i sl.). Bosnjaci su uglavnom prespavali ovo geografsko-topografsko srbiziranje Bosne, kao sto su prespavali i krizarsko omedjivanje prostora Herceg-Bosne. Jasno je, dakle, da na Daytonskim ugovorom omedjenom prostoru nazvanom Republika Srpska postoji nesmiljeni otpor svemu sto ima *bosanski* predznak, pa tako i prema jeziku bosanskom. Ali to se ne treba ticati Bosnjaka jer je to – i na srpskoj, i na hrvatskoj strani, u Bosni i izvan nje – problem onih koji misle da drugom narodu mogu odredjivati kako ce nazivati nesto svoje, i to nesto zivotno vazno, kao sto je jezik. Tako ce na hrvatskoj strani, iz akademijskih krugova izvan Bosne biti strogo poruceno i kao jezikoslovnim razlozima objasnjeno kako u "spornoj" sintagmi rijec *bosanski* treba da bude zamijenjena rijecju *bosnjacki*. Promatrano u historijskoj vertikali, ni politicka upotreba sintagme *bosanski jezik* niti politikantska osporavanja, cega smo savremenici i svjedoci, ne mogu dovesti u pitanje vjerodostojnost naziva bosanski jezik u Bosnjaka. Jos manje to moze uciniti pojava koriscenja ove sintagme za regionalno oznacavanje, ni ona davnasnja, ni ona danasnja.

Naime, na brojnim mjestima u razlicitoj literaturi onih koji su Bosnu gledali izvana sintagma *bosanski jezik* koristena je da bi se oznacio jezik stanovnika Bosne, bez uocavanja ili pridavanja vaznosti razlikama medju njima, utemeljenim na vjerskoj ili narodnosnoj pripadnosti. Bez obzira na razlike koje se u nijansama mogu uocavati u opasakama putopisaca i ucenjaka, knjizevnika i jezikoslovaca, na jezicima susjednim, slavenskim ili udaljenijim, evropskim, zajednicko im je da podrazumijevaju zajednistvo u jeziku stanovnika bosanskog prostora, koje niko razuman nece dovesti u pitanje. Na primjeru razlicitih oblika stiha – proizvedenih u radionici bezbrojnih usmenih pjesnika brojnih narastaja, kovanjem, kaljenjem i brusenjem u dugom nizu decenija – vidljivo je i ono sto je nedvojbeno zajednicko, i ono sto je u ponecem posebno. Za desetak metrickih varijanti, od kratkog sedmerca do dugog stiha sesnaesterca, moguće je u sve tri usmenoknjizevne tradicije u Bosni naci potvrdu za pobrojane oblike stiha, i to je ono sto je zajednicko, ali ce pomnije istrazivanje pjesnicke gradje pokazati da postoje razlike u tome koje oblike stiha pojedine tradicije

vise "vole", razvijaju i cuvaju, a to onda cini neke posebne odlike. Mogli bi se na drugim razinama naci slicni primjeri zajednickog i posebnog u tri jezicka standarda na bosanskom prostoru, koji su postojali i trajali u decenijama i stoljecima zivota jezika, koji je izvana bivao vidjen regionalno-jedinstven i niko od njegovih ucesnika nije bio niti iz cega iskljucen, niti po necemu povlasten. Najkrace receno, bosanski jezik iz proslosti zivota bastini i sadrzaj i ime, a da pri tome ne dovodi u pitanje nicije stecevine i nicija prava. U zajednickoj proslosti jezika kao dijela ukupne bastine Bosnjaci prate svoju dionicu bez nastojanja da ospore prava onih drugih da se prepoznaju kao bastinici u svojim dionicama. Kada Alberto Fortis, u svojoj znamenitoj knjizi o putovanju po Dalmaciji iz 1774. godine – u kojoj je objavljena cuvena balada o plemenitoj Hasan-aginoj ljubovci – kaze za bosanski jezik da je ljepsi od onog koji je slusao u Dalmaciji, u toj regionalnoj oznaci Bosnjaci mogu prepoznati svoju dionicu, a da pri tom nikom drugom na zajednickom zivotnom prostoru ne oduzmu pravo da prepoznaju svoju dionicu. Isto se moze primijeniti na slicna spominjanja bosanskog jezika i prije i poslije Fortisa. Ponekad se takav afirmativni vrijednosni sud izricito odnosi na bosnjacku dionicu regionalno odredjenog bosanskoga jezika, kao u svjedocenju Ivana Kukuljevica Sakcinskog, koji u putopisu o Bosni iz sredine XIX stoljeca – doticuci pitanje bosnjacke narodnosne samosvojnosti u odnosu na istovjerne Turke – primjecuje: "...Ali nije ni turski Bosnjak Turcin jer nauk Muhameda nije satro u njemu narav i cud slavensku, ni ljubav k obicajima i jeziku pradjedova svojih. Ja bi rekao da turski Bosnjak jos uvijek najcistije govori bosanski, samo kad hoce da ne miesa turske rieci." S druge strane, cinjenica da ce u sadrzaju sintagme *bosanski jezik* u regionalnom oznacavanju i drugi narodi u Bosni prepoznati – zavisno od okvira spominjanja – nesto od svoga jezickog naslijedja, ne dovodi u pitanje vjerodostojnost koriscenja ove sintagme kod Bosnjaka u narodnosnom znacanju, sto je odlucno i konacno prevladalo u praksi u razdoblju duljem od jednog stoljeca.

5. BOSANSKI JEZIK I NARODI BOSNE

Peta tacka *Povelje o bosanskom jeziku* glasi: "Istrajavajuci na upotrebi historijskog imena za svoj jezik, Bosnjaci u Bosni i Hercegovini i sire ne ugrozavaju nicija prava niti prisvajaju nesto sto im ne pripada. U tom smislu, koriscenje naziva *bosanski jezik*

ne uključuje nikakvu težnju ka unifikaciji i unitarizaciji na prostoru Bosne i Hercegovine." U ovoj tacci *Povelje* stekla su se barem tri pitanja koja iskrsavaju pri izgovaranju sintagme *bosanski jezik* u različitim kontekstima. Prvo se tiče aktualizacije javne upotrebe historijskog naziva za svoj jezik kod Bosnjaka; drugo se odnosi na pitanja prava Bosnjaka i drugih naroda u Bosni u vezi sa koriscenjem ovog imena za svoj maternji jezik; treće dotiče moguće težnje ka unifikaciji ili unitarizaciji na prostoru Bosne posredstvom upotrebe naziva *bosanski jezik* od strane najupornijeg korisnika. U razradi odgovora na prvo pitanje već je primijeceno da je u prošlosti života u Bosni pridjev *bosanski* uz jezik maternji naroda koji nastanjuju ovaj prostor decenijama i stoljećima koriscen bez diferenciranja po narodnosnoj ili vjerskoj osnovi. Vremenska razdjelnica koja je bosanske Srbe i bosanske Hrvate navela da za svoj maternji jezik usvoje narodnosni umjesto zemaljskog pridjeva, tj. *srpski* ili *hrvatski* umjesto *bosanskog*, uslijedila od sredine XIX stoljeca, i to kod bosanskih Srba nešto ranije nego kod bosanskih Hrvata, primjereno ukupnom toku nacionalnog osvjesćivanja, koje je provodjeno djelovanjem iz nacionalnih matica. Dolazak austrougarske vlasti i bosanski Srbi i bosanski Hrvati dočekali su sa razvijenom svijescu da "anacionalni", zemaljski pridjev ("bosanski") šteti njihovim konacnom narodnom budjenju u Bosni. Djelovanje srpskih i hrvatskih politicara u Bosni na liniji takvog saznanja urodilo je 1907. odlukom austrougarskih vlasti da u službenoj upotrebi pridjev *bosanski* bude zamijenjen pridjevom *srpskohrvatski*. U isto vrijeme austrougarska vlast donijela je posebnu uredbu kojom se dopusta da Bosnjaci u svojoj autonomnoj vjersko-prosvjetnoj i izdavackoj djelatnosti mogu zadržati pridjev *bosanski* u označavanju svoga maternjeg jezika. Time su Bosnjaci, inercijom spontaniteta u koriscenju, jedini ostali vjerni spomenutom "zemaljskom" pridjevu i tako postali djelatni cuvari sintagme *bosanski jezik* u smislu naziva za svoj maternji jezik. Odlukama Zemaljske vlade iz 1907. – čime zapocinje razrada odgovora na drugo pitanje iz 5. tacke *Povelje* – potvrđeno je, dakle, pravo bosanskih Srba i bosanskih Hrvata da svoj maternji jezik oznace primjerenije stupnju njihove narodnosne svijesti, što je podrazumijevalo zamjenu zemaljskog pridjeva narodnim, kao što je potvrđeno i pravo Bosnjacima da odabrano, historijsko ime za svoj maternji jezik zadrže i dalje u upotrebi, opet u skladu sa stanjem njihove narodnosne svijesti. U tom kritičnom trenutku bosnjacke i bosanske historije nisu Bosnjaci uzeli za sebe nešto što im ne pripada, te nisu tada, a niti su kasnije, ugrozili necija prava:

jednostavno su nastavili provoditi visedecenijsku praksu označavanja svoga maternjeg jezika *bosanskim*, koja je samo u rječničkoj liniji pisanih tragova dulja od tri i po stoljeca: od Hevajjeva (1631.) do Isakovičeva (1992.) preko Kulenderova (1912.) rječnika bosanskog, odnosno bosansko-turskog jezika. Sto se tice navodne opasnosti sadržane u mogućnosti da Bosnjaci provedu unifikaciju ili unitarizaciju na prostoru Bosne posredstvom upotrebe naziva *bosanski jezik*, aktualna politička zbilja ne daje nikakve osnove za takvu zebnju. Naprotiv: oni kojima se pripisuju unifikatorske ili unitarističke težnje, Bosnjaci, zapravo se bore za temeljna i neotudjiva prava svakog naroda koja se odnose na pravo izbora naziva za svoj maternji jezik, na javnost upotrebe odabranog naziva te za njegovu ravnopravnost, u temeljnim odlikama iskaza, u medijima, čiji je utjecaj na najširi krug primalaca nesagledljiv. Ova, u biti neravnopravna borba vodi se tek na dijelu Federacije BiH na kojem nije provedena etnička homogenizacija po herceg-bosnaskoj osnovi, što predstavlja oko 25% ukupne bosanskohercegovačke teritorije. Već je primijeceno da na prostoru "manjeg" bosanskohercegovačkog entiteta, dejtonske Republike Srpske, Bosnjacima nije zajamčeno pravo niti na odabrano ime za svoj maternji jezik. Slikovito kazano, kada je riječ o maternjem jeziku i pravima koja svaki narod ima u tom smislu, u skladu sa usvojenim međunarodnim konvencijama koje je Bosna i Hercegovina potpisala, Bosnjaci su – jednako kao i kada je riječ o provođenju imovinskih zakona – manje nego podstanari u vlastitoj kući: razvijajući poredbu na slikovit, ali životno nazalost itekako utemeljen način, oni su kao oni prognanici u vlastitom gradu koji su u dejtonskoj RS mjesecima i godinama gledali – a neki to čine i danas – kao nevoljnici smješteni u podrumima i garazama tuđih ili – ako su imali "sreće" – vlastitih kuća. Da bi izborili ostvarenje svojih temeljnih prava kada je riječ o jeziku Bosnjaci bi morali hitno izraditi neke temeljne priručnike ili tačnije – djelotvornije nastaviti posao na onom što je zauzimanjem pojedinaca ili dobrovoljčkih građanskih udruženja u protekloj deceniji započeto pregrnucima koje označavaju naslovi: *Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku* Alije Isakoviča (1992.), *Pravopis bosanskoga jezika* Senahida Haliloviča (1996.), *Gramatika bosanskoga jezika* Dzevada Jahića, Senahida Haliloviča i Ismaila Palica (2000.) te *Frazeologija bosanskoga jezika* Ilijasa Tanoviča (2000.). U razdoblju koje predstoji bosnjački lingvisti bi morali ne samo pripremiti neke temeljne priručnike, kao što je, naprimjer, jednotomni rječnik bosanskog jezika, nego također izradom odgovarajućih metodskih priručnika osigurati

primjenu ostvarenih dostignuca na utvrđivanju odlika bosanskog jezika na razlicitim obrazovnim razinama i u medijima. Za razliku od korisnika srpskog i hrvatskog jezika na podrucju Republike Srpske i zaokruzenog obrazovnog sustava Herceg-Bosne, kojima kao visokosofisticirana baza za djelovanje stoji razudjena izdavacka djelatnost instituta i katedara u maticama, korisnicima bosanskog jezika u Bosni, domovinskim te u zemljama iseljenja na juznoslavenskom prostoru, ali i u srazmjerno blizoj i dalekoj dijaspori, stoji tek nekoliko pobrojanih izdanja, u sadrzajnom rasponu i tirazu mnogo skromnijem od stvarnih potreba. Jasno je, dakle, da Bosnjaci – koji su na putu borbe za ostvarenje pukog prava na javnu upotrebu imena za svoj maternji jezik te pocetne, skromne primjene temeljnih odlika bosanskog jezika u skolskoj praksi – ne mogu nikoga ugroziti ni na dijelu Federacije BiH gdje cine vecinu. Zapravo, ni na toj cetvrtini bosanskohercegovacke teritorije nisu se u stanju – sa raspolozivim lingvisticim snagama i u ovom stupnju organiziranosti – othrvati gruboj kroatizaciji u jeziku koja je u toku, koja nije nista drugo, doli jedan od vidova nastavljanja, lingvisticim sredstvima, agresije koju je na Bosnu i Bosnjake izvrsio susjed sa najblizeg Zapada. Kroatizacija jezika na oznacenom dijelu Federacije poprimila je posljednjih mjeseci zabrinjavajuce razmjere zahvaljujuci vjestom zauzimanju vaznih lektorskih pozicija u Federalnoj novinskoj agenciji (FENA), Federalnoj televiziji te u nekim listovima, od strane pozrtvovnih promicatelja novohrvatstine. Doda li se ovome nepostojanje organiziranog bosnjackog otpora ovog jezickoj agresiji te nesnalazenje i koketiranje nekih bosnjackih intelektualaca sa stilogenoscu hrvatskog, usljed nedovoljnog poznavanja maternjeg, bosanskog jezika, pokazuje se za Bosnjake krajnje nezavidna jezicka slika na onoj cetvrtini bh teritorije gdje bi kao trebali imati ostvarena kakva-takva temeljna prava, u ovom primjeru jezicka. Iz svega iznesenog je vidljivo da Bosnjaci – kada je rijec o maternjem jeziku – ne mogu ni sami sebi pomoci na djelotvoran nacin te je navodna opasnost od unifikacije ili unitarizacije, koja bi na prostoru Bosne bila provedena posredstvom upotrebe naziva *bosanski jezik* od strane njegovih korisnika – najobicnija izmisljotina.

6. JEZIK BOSANSKI I BOSNJACI

Pridjev *bosanski* uz naziv za maternji jezik Bosnjaka preovladava u životnoj praksi ovog naroda, i u prošlosti, i u sadašnjosti do te mjere da su skorasnji pokušaji propisivanja *bosnjackog* pridjeva shvaceni kao nedobronamjerno nametanje neceg sto vraca unatrag, neceg sto unazadjuje. Zato su sastavljači *Povelje* smatrali za potrebno odgovoriti na ovo pitanje, sto je učinjeno 6. tackom, koja glasi: "Pokusaji da se Bosnjacima, umjesto historijski potvrđenog te u praksi usvojenog naziva *bosanski jezik* nametne *bosnjacka* nominacija jezika predstavljaju politiziranje koje je posljedica prezivjelog a neprevladanog srpskog i hrvatskog paternalizma i negiranja bosnjacke nacionalne samosvojnosti." Bosnjaci su svoj maternji jezik – od najranijih spominjanja do danas – neuporedivo cesce imenovali *bosanskim*, nego *bosnjackim*. Ili jos tacnije, *bosnjacka* nominacija maternjeg jezika kod Bosnjaka je sporadicna i rijetka, a ne nalazi se ni u jednom od vaznijih svjedocanstava, od Uskufijeva predgovora njegovom tursko-bosanskom rjecniku (1631.) do danas. Znaci, cinjenica da su sami Bosnjaci mnogo cesce koristili "domovinski" nego "narodni" pridjev usmjeravala ih je da konacan izbor padne na prvi i zato su se – prvom prigodom koja im se ukazala za ovjeravanje ovog izbora (1991., prilikom popisa stanovnistva u tadašnjoj Jugoslaviji) – listom izjasnili da govore *bosanskim* jezikom. Gotovo devet decenija ranije, takav njihov izbor priznala je i austrougarska vlast uredbom kojom se – nakon uvođenja novog službenog imena za jezik carskih podanika u Bosni i Hercegovini – Bosnjacima dopusta da u autonomnoj vjerskoj i izdavačkoj praksi mogu i dalje svoj jezik nazivati *bosanskim*, cime je zapravo uvazen i ovjeren njihov izbor. Znakovito je da zagovaraci protivbosnjackih ideologija i nosioci protivbosnjacke prakse nisu osporavali ozvanicenje bosnjackog izbora u pogledu nominacije njihova maternjeg jezika, ni ono davnasnje, iz austrougarskog razdoblja (1907.), ni ono jucerasnje, iz vremena zajednicke drzave juznoslavenskih naroda (1991.). Naime, ni u predvečerje Balkanskih ratova niti uoci krvavog pira koji je pratio razvaljivanje Jugoslavije nije se cinilo da ce Bosnjaci – koji su platili ceh u oba slucaja – prezivjeti i moci predstavljati politicki cinilac u ovom dijelu Balkana i zato njihovi neprijatelji nisu ni obracali paznju na tadašnje ozvanicenje njihova izbora koje se ticalo nominacije njihova maternjeg jezika. Medjutim, mada su iz posljednjeg pokusaja njihova istrebljenja kao naroda izašli posve slabasne snage, daleko od one koja bi im

priskrbila mogućnost da postanu politički činilac u Bosni, a kamo li sire, njihovim neprijateljima se ipak činilo da je iz predostrožnosti potrebno nastaviti osporavanje bosnjačke narodnosne samosvojnosti, što se – na iskustvu oprobanih metoda – djelotvorno može provoditi posredstvom jezika, pitanja koje se od davnina pokazalo dovoljno osjetljivim i zapaljivim, što daje mogućnost neiscrpane (zlo)upotrebe. Nije uvazavana činjenica da su Bosnjaci, zapravo, odsudno i konačno iskoristili jedno neupitno narodno pravo, tj. odabrali ime za svoj maternji jezik te da je to činjenica koja ne može biti dovedena u pitanje i oko koje ne može biti nikakvih pogađanja te da su smijesni prigovori kako se time navodno narušava "neumljiva" logika po kojoj ime jezika mora biti izvedeno od imena naroda, a ne od imena zemlje i po kojoj su Bosnjaci kao proizveli neku nedopustivu i neodrživu nelogičnost. Kao da jezici naroda sirom svijeta ne vrve od različitih "nelogičnosti". Kada je riječ o imenovanju jezika, zar nam nisu poznati primjeri da malobrojniji narodi posudjuju od brojnijih ili da brojniji narodi od malobrojnijih naziv za svoj jezik (Austrijanci od Nijemaca i Amerikanci od Engleza)? Osporavanja i pritisci na Bosnjake kojim ih se želi natjerati da jednu ustaljenu i uvriježenu nominaciju zamijene drugom, koja je već ostavljena prošlosti, zapravo su izraz paternalističkih težnji i nespremnosti velikosrpskih i velikohrvatskih snaga da prihvate činjenicu nedvojbene bosnjačke nacionalne samosvojnosti. O tim dusebrizničkim nastojanjima velikonacionalista, koji su – negiranjem bosnjačke samosvojnosti i nastojanjima oko njihovog potčinjavanja – željeli koncem XIX stoljeća u Bosni steci odlučnu prednost za prisajedinjenje ovog prostora maticama, izvanredno pronicljivo je pisao Josip Ljubić, potpisujući pseudonimom Ild Bogdanov knjigu *Spor između Srba i Hrvata* (Zadar 1895.):

Kad se Bosna i Hercegovina iz stoljetna sna prenuća u život, pohitase Srbi i rekose Bosnjacima:

"Amo k nama, vi ste Srbi!"

Kad to opazise Hrvati, pohitase i oni i rekose Bosnjacima:

"Ne k Srbima, već k nama, vi ste Hrvati!"

Ali, Bosnjaci nijesu bili lude. Prije nego što bi se odlucili ili na desno ili na lijevo, prohtjelo im se da li je ta hitnja bratska ljubav ili što drugo, pa kad vidjese o čemu se radi, tad jednostavno, logično, sasvim logično dodjose do zaključka: Ni amo, ni tamo, već svak za se.

Evo logike kojom se poslužiše:

Kad se Hrvati i Srbi smatraju kao dva naroda, a jezik im je isti, zasto ne bi i mi, kad govorimo kao i oni, bili treci narod?

Kad Srbi i Hrvati kazu da ne mogu da budu isti narod jer su im dva imena, zasto ne bi i mi, kad nam je ime sasvim drugacije nego njihovo, bili treci narod?

Kad Srbi i Hrvati kazu da ne mogu da budu isti narod jer nisu nad njima u proslosti isti kraljevi vladali, zasto ne bi i mi, kad smo vlastite kraljeve imali, bili treci narod?

Kad Srbi i Hrvati kazu da ne mogu da budu isti narod jer su jedni pravoslavci, a drugi katolici, zasto ne bi i mi, kad smo muhamedovci, bili treci narod?

Ni stotinu godina nakon pojave Ljubiceve knjige nije rijesen spor izmedju Srba i Hrvata oko Bosne. U medjuvremenu, ni jednoj od strana nije uspjelo dobiti Bosnu samo za sebe, jer su propali pokusaji i pridobijanja Bosnjaka, i njihovog uklanjanja sa lica Zemlje, i njihova potpunog progona iz domovine Bosne, provodjeni naizmjenicno sa obje zainteresirane strane, ali je zato u toku borba velikosrpskih i velikohrvatskih snaga oko podjele Bosne. Kao i u vrijeme kada je Bosnu svaka od strana htjela samo za sebe, i sada su Bosnjaci jedina smetnja zavrsetku posla oko Bosne. Naravno, ni u ovom sporenju ni jedna od strana ne zeli uvaziti cinjenicu bosnjacke nacionalne samosvojnosti i u tom nastojanju podrivacki rad oko jezika dobro se uklapa u bestidnu rusiteljsku strategiju: nametanje *bosnjackog* pridjeva za maternji jezik nadaje se kao kazna Bosnjacima od strane njihovih neprijatelja zato sto su pristali – nevoljko i sa zadrskom – uvaziti bosnjacko historijsko narodno ime. Ali bez obzira na lukavost i upornost bosnjackih neprijatelja, nastojanja da se Bosnjacima podmetne i po mogucnosti nametne narodna umjesto zemaljske odrednice za njihov maternji jezik, osudjena su na neuspjeh kao i pokusaji plivaca da plivaju uzvodno maticom Neretve ili Vrbasa, cijom linijom su najnoviji kartografi pokusali podijeliti Bosnu. Kao i kucu naroda, kucu *bosansku*, koju stoljecima strpljivo grade – i kucu narodnog bica, jezik maternji, Bosnjaci su konacno i nepovratno, i to ne od jucer, imenovali *bosanskim*.

7. BOSANSKI JEZIK I ZBILJA BOSNE

U sedmoj, završnoj tacci *Povelje* potcrtano je legitimno bosnjacko pravo da svoj maternji jezik imenuju primjereno praksi u narodnom zivotu minulih decenija i stoljeca, te iskazana spremnost da se isto takvo pravo uvazi i kada je rijec o drugim narodima u Bosni i sire. Uz to, oznacena su kao dobrodosla jezikoslovna bavljenja i opcenito zalaganja na podrucju kulture koja vode boljem medjusobnom upoznavanju i uvazavanju naroda na bosanskohercegovackom prostoru: "Isticuci legitimno pravo da svoj jezik nazivaju njegovim historijskim i u narodu ukorijenjenim imenom, Bosnjaci podrzavaju jednaka prava drugih naroda u Bosni i Hercegovini i sire, a smatraju dobrodoslim lingvisticka istrazivanja i zalaganja u kulturi koja ce omoguciti nase bolje upoznavanje i medjusobno uvazavanje." Pogled na zbilju zivota u Bosni, ni u proslosti, ni u sadasnosti nije mogao ponuditi vjerodostojnu procjenu stanja ukoliko nije bila uvazena neobicna slozenost suodnosa vjera, tradicija i kultura naroda koji nastanjuju ovaj prostor. Kako se u jeziku ogledaju sva desavanja u zivotu jednog naroda, pogled na ovu dionicu narodne samosvojnosti morao je gubiti na svojoj vjerodostojnosti ukoliko nisu uocavani slozeni suodnosi u zivotu narodnih zajednica Bosni, ciju je zbilju zivota jedan ceski publicist u austrougarskom razdoblju oznacio kao "kalajdoskop". Zbilja zivota Bosne, u svojoj punoj zamrsenosti, otimala se uprosćenim pristupima i ostajala nepoznanica mnogim koji su umisljali da su nasli spasonosnu formulu za njezinu neuhvatljivu "kvadraturu kruga". Pjesnicki je tu zbunjenost pitaca pred tajnom Bosne najupecatljivije obuhvatio Mak Dizdar pjesmom *Zapis o zemlji*. Razumljivo je zato da je i pitanje jezika u ovoj slozenoj zajednici naroda takodjer cesto izazivalo zbunjenost i pogresne procjene onih koji su pokusavali dati valjan odgovor u pogledu na to osjetljivo pitanje.

Najnovija desavanja u Bosni u deceniji koja je iza nas dodatno su zamrsila, a uz to jos u vecoj mjeri otvorila proces politizacije razlicitih pitanja koja se ticu jezika. Vec je primijeceno da se u pola Bosne, na prostoru dejtonske Republike Srpske, sprjecava svaki *bosanski* pridjev, ne samo onaj koji dolazi u nazivu za maternji jezik Bosnjaka; u amandmanima na ustav RS, u nabranjanju jezika kojim govore konstitutivni narodi koji nastanjuju administrativno-politicki prostor "manjeg entiteta", izbjegnuto je "pridjevsko" imenovanje jezika jer je procijenjeno da ne bi proslo nametanje *bosnjacke* nominacije u atmosferi zagrijanoj raspravama koje su bile u toku, a

bosanska se nije nipošto željela prihvatiti; u zustrim, uzurbanim nastojanjima da se što prije stigne i do odlucnih razlika kada je rijec o jeziku, u prvoj dionici protekle decenije, cak je bio propisan ekavski izgovor u sluzbenoj stovkastini, od cega se kasnije odustalo, a jezickoj homogenizaciji, koja prati nesmiljenu etnicku homogenizaciju na oznacenom prostoru, sluzi pismo cirilica, koje se zeli prikazati neodvojivim od Srpstva; ukupno ponasanje drustveno-politickih struktura odaje uvjerenje da je jezicko pitanje u ovom entitetu odsudno i "zauvijek" rijeseno.

Sto se tice prostora Federacije BiH, stanje se razlikuje zavisno od toga da li se radi o kantonima sa bosnjackom ili sa hrvatskom vecinom. Slika u pogledu jezika usloznjava se na prostoru Federacije BiH vec cinjenicom da se nastava jezika i knjizevnosti odvija zapravo po dva programa: federalnom, u kantonima sa bosnjackom vecinom i dijelom u mjesovitim kantonima, te "hercegbosnaskom", koji je istovjetan sa programom u RH, u zupanijama sa hrvatskom vecinom i dijelom u "mjesovitim" kantonima/zupanijama. Medjutim, u javnoj upotrebi jezika, od Daytonskog mirovnog ugovora naovamo, hrvatski jezik nalazi se u funkcionalnom prodoru u takvim razmjerama da bi oni koji bi samo po tome sudili o etnickoj slici u Federaciji BiH zakljucili da Hrvati cine izrazitu vecinu stanovnistva u odnosu na Bosnjake, a ne obrnuto. Zapravo, oni koji namecu hrvatski jezik na prostoru Federacije BiH isturena su ruka tudjmanovske velikohrvatske politike prema Bosni, koji je polugama privrede i kulture nastavljaju dijeliti i nakon Daytona, sve do danasnjeg dana. Gorljivi zagovaraci i zilavi radenici na provodjenju te zamisli jako dobro znaju da je podrucje jezika izuzetno djelotvorna poluga. Njihovoj nakani veoma pogoduje okolnost da potrebne jezicke prirucnike, uradjene u Hrvatskoj, zacas imaju u rukama u potrebnoj kvaliteti i u kolicinama primjerenim potraznji. S druge strane, Bosnjaci su za potrebe jezicke standardizacije maternjeg, bosanskog jezika priredili tek prve prirucnike, koji nisu u takvim tirazima da bi zadovoljili osnovne potrebe, a u nekim dionicama nisu kvalitetom na potrebnoj razini. U naznacnim okolnostima vodi se na prostoru Federacije BiH neravnopravna borba u kojoj zagovaracima nametanja hrvatskog jezika stoje na raspolaganju brojnija i jaca oruzja i orudja. Na drugoj strani, ceta boraca za bosanski jezik malobrojna je i za nje ne stoje ni drzava (koje u Bosni nema!), ni akademije, ni instituti, ni zavodi... Da stvar za Bosnjake bude jos nepovoljnija, u novije doba izgubili su ucenog i smirenog znalca i borca, Aliju Isakovica, koji se za bosanski jezik borio i kao knjizevnik, i kao jezikoslovac, a koji je

iskru tog zara, u kresevu rasprava o jeziku skraja sezdesetih proslog stoljeca, preuzeo i dalje ponio, nasavsi se u podsticajnom drustvu zemljaka Maka Dizdara, od kojeg je preuzeo i uredjivanje za Bosnjake zivotno vaznog casopisa *Zivot*, onog gromadnog pjesnika cija je zivotna pjesnicka zbirka uzdrimala ondasnju jugoslavensku knjizevnu javnost, a kojem je zauzimanje za jezik bosanski dovodilo cetnicke huskace pred kucna vrata. Osim brojnih polemickih bitaka, koje u vidu mladalacki prozivljenih, duhovitih i ostrih, ali i pronicljivih i temeljito pripremljenih oglada i razgovora vodio u razdoblju duzem od tri decenije, Isakovic je objavio prvi razlikovni rjecnik bosanskog jezika (*Rjecnik karakteristicne leksike u bosanskome jeziku*), u najdramaticnijem trenutku bosnjacke historije, krvave 1992. godine. Isakovic je rukovodio i radom "Preporodove" komisije koja je dala upute za izradu prvog pravopisa bosanskog jezika (Senahid Halilovic, *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo 1996.), a njegov doprinos proucavanju bosanskog jezika od golemog je znacaja, kako za savremene tako i za proucavaoce koji dolaze. U nizu prvih vaznih knjiga, kojima se ucvrscuje svijest o bosnjackoj narodnosnoj samosvojnosti, Bosnjaci su u proteklim godinama dobili i svoju prvu gramatiku, kao zajednicko djelo nesto starijih i sasvim madih boraca za bosanski jezik (Dzevad Jahic, Senahid Halilovic, Ismail Palic, *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica 2000.), a korpusu knjiga vaznih u borbi za dostojanstven polozaj bosanskoga jezika mogu se pridodati jezicka trilogija najizraslijeg bosnjackog lingviste, Dzevada Jahica (...) te prinos slaviste Ilijasa Tanovica sa podrucja frazeologije (*Frazeologija bosanskoga jezika*, Sarajevo 2000.). U nabranjanju temeljnih priloga proucavanju bosanskog jezika objavljenih u novije doba ne smije se izostaviti zbornik radova sa simpozija o bosanskom jeziku (*Simpozij o bosanskom jeziku*, Sarajevo 1999.), gdje je objavljeno tridesetak priloga, pretežno bosnjackih lingvista, kao i zajednicki dokument ucesnika skupa, naslovljen kao *Zakljucci Simpozija o bosanskom jeziku*.

Medjutim, u predocavanju onog sto cini izravnu literaturu o bosanskom jeziku valja uzeti u obzir priloge nastale u ranijem razdoblju, u decenijama kada jos nije bilo rijeseno pitanje imenovanja standardnih jezika na juznoslavenskom prostoru, tj. medju narodima cija zajednicka jezicka osnova nije upitna. Takve priloge proucavanju bosanskog jezika, u vidu zasebnih knjiga ili pojedinacnih tekstova u periodici ili posebnim izdanjima, bez izricitog imenovanja pojave, dali su najstariji bosnjacki lingvisti, kao sto su Ismet Smailovic i Asim Peco, kao i oni mladji, uz vec ranije

spominjane – Mevlida Karadza, Naila Hebib-Valjevac, Hanka Vajzovic, Remzija Efendic-Paric, Ibrahim Cedic, Muhamed Arnaut, Muhamed Sator i neki drugi, pretežno okupljeni oko Instituta za jezik u Sarajevu. Dakako, priloge proučavanju bosanskog jezika dali su i lingvisti izvan bosnjackih redova, u novije doba i nekih koji dolaze sa udaljenijih slavenskih prostora (doktorska disertacija Poljakinje o bosanskom jeziku). Nazalost, nigdje se bosanski jezik ne proučava institucionalno i organizirano na razini drzave ili naroda, kako je sugerirano jednim neostvarenim zakljuckom spomenutog simpozija, gdje zakljucak pod tackom 1. glasi: "Kadrovski osnaziti Institut za jezik u Sarajevu, redefinirati njegove zadatke i preimenovati ga u Institut za bosanski jezik." Nepostojanje takvih institucioniranih bavljenja bosanskim jezikom ne mogu zamijeniti gradjanske inicijative, kakva je u svojoj osnovi BZK "Preporod", iz cije je jedinice, imenovane kao Institut za bosnjacke studije, potekla Povelja o bosanskom jeziku. Srecom, u pravnom smislu bosanski jezik nije ilegalac: nasao je mjesto u federalnom ustavu, a odsjek za juznoslavenske jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik), kao i neke slavisticke katedre u Evropi uvazavaju samosvojnost njegove pojave i cuvaju njegovo ime. Bosanski jezik nije bez buducnosti, usprkos djelovanju protivbosnjackih snaga. Dostojno mjesto bosanskom jeziku svojim djelovanjem moraju izvojstiti prije svega bosnjacki lingvisti, a oni dobrohotni iz drugih naroda mogu i treba da im u tome pomognu.

Zabiljeske uz *Povelju o bosanskom jeziku* (2)

BASTINA I JEZIK BOSANSKI

U tekstu *Povelje o bosanskom jeziku* s razlogom je već u uvodnom dijelu poklonjena pažnja pitanju kontinuiteta imenovanja jezika, što je vidljivo iz druge tačke ovog dokumenta, koja glasi: "Koriscenjem naziva *bosanski jezik* Bosnjaci slijede nominaciju svoga jezika čiji se kontinuitet može pratiti od bosanskog srednjovjekovlja do danas, a koji je bezbroj puta potvrđen u upravno-pravnim spisima, narodnim govorima, bosnjackoj usmenoj i pisanoj književnosti te u različitoj literaturi na slavenskim i drugim jezicima." Za valjano objašnjenje složenosti kontinuiteta imenovanja jezika o kojem je riječ, od koristi može biti razmatranje odnosa bastine i bastinika, na šta je već ranije ovdje skrenuta pažnja. Ukazano je već na činjenicu da je odnos književne bastine bosanskog srednjovjekovlja i njezinih bastinika uokviren i statican, jer je riječ o pojavi koja je zaokružena i završena. Druga je stvar što je kod Bosnjaka bilo doslo do prekida svijesti o tome da su *i oni* bastinici književne bastine bosanskog srednjovjekovlja, koju čine crkvene knjige, upravno-pravni spisi i posebno bosanska epigrafika. Taj nehaj i zaborav isao je daleko da su Bosnjaci gubili iz vida da *i njihovi* preci leže pod steccima bosanskih velikasa i vladara te ostalih muzeva koji su sami dali isklesati ili su im njihovi najblizi naručili i postavili bilige na "bastini plemenitoj". Simbolčno je taj odnos na zgušnjak i slikovit način sadržan u odjeku životnih putanja djece posljednje bosanske kraljice Katarine i Hercega Stjepana Vukčica Kosace. Kraljicina kći, princeza Katarina – u usmenoj predaji poznata kao "Kraljeva kći" – umire na putu za Istanbul u Skoplju, već kao muslimanka, a nad mezarom joj biva podignuta turba, koje će se urusiti u velikom skopskom potresu 1963. godine. S druge strane, Hercegov sin stize u Istanbul kao novi musliman, pravi impresivnu karijeru i u literaturi je ostao poznat kao Ahmed-pasa Hercegović, gdje se kaže da je bio "državnik, zakonodavac, pjesnik i epistolog" te da je, pored maternjeg bosanskog, poznavao još i arapski, turski, perzijski i latinski. Prekretnički događaj u etnogenezi Bosnjaka – primanje islama – dovede do prekida veze sa srednjovjekovljem i zaborava o kojem je bilo riječi, pri čemu će se među Bosnjacima sacuvati svijest da su bastinici pjesništva Ahmed-pasina i brojnih drugih pojedinaca čija će pojava uslijediti u kasnijim decenijama (uključujući i Ahmed-pasina sina, koji je

na turskom pjevao pod pjesnickim imenom Siri, "lavlji"), ali ce iz sjecanja izbledjeti da su takodjer nasljednici njihovih predaka, "dobrih Bosnjana", a time i pjesnickog nasljedja u kami urezanog ili u kamenu kovanog u vidu epitafa na njihovim nadgrobnjacima i ostalog sto cini knjizevni korpus bosanskog srednjovjekovlja. Slikovito kazano, Bosnjaci su bili zaboravili svoje pretke iz vremena srednjovjekovnih banova i kraljeva onim istim nehajem koji je doveo do zaborava tuznog kraja zivota "Kraljeve kceri", oznacenog usamljenim mezarom na brdu Gazi-baba, ponad starog Skoplja. U znaku takvog zaborava predaka napisana je prva "kratka historija" Bosne iz pera jednog od najucenijih Bosnjaka, Safvet-bega Basagica, *Kratka uputa u proslost Bosne i Hercegovine* (Sarajevo 1900), koja zapocinje sa godinom (1463.) koja oznacava propast Bosanskog kraljevstva i pad Bosne pod osmansku vlast, i druga knjiga istog pisca *Bosnjaci i Hercegovci u islamskoj knjizevnosti* (Sarajevo 1912), a u uvodnim se invokacijama pisac poziva na Gazi Husrev-bega, ali ne i na bana Kulina. Takva ce se praksa nastaviti sve do u novije doba, kada knjizevnik Alija Isakovic, jedan od glavnih ucesnika najnovijeg bosnjackog preporodnog okupljanja u kulturi (1990.), zapocinje u *Biserju* (Zagreb 1972), prvoj bosnjackoj knjizevnoj antologiji, osvrt na umjetnicku knjizevnost djelima nastalim takodjer tek nakon pada Bosne pod osmansku vlast. Tek ce u skorasnjoj knjizi *Bosnjacka epigrafika* (Sarajevo 1999, priredio Sulejman Grozdanic) biti po prvi put sagledan kontinuitet zapisa na steccima i tariha na nisanima, kontinuitet koji je materijalno ocigledan u nizu nekropola sa steccima i grebalja sa nisanima na istim lokacijama. Pogubni zaborav karakteristican za podrucje knjizevnosti nije, srecom, naceo i rastocio kontinuitet imenovanja maternjeg, narodnog jezika u Bosnjaka, kao *bosanskog jezika*.

Kada se odnos bastine i bastinika primijeni na podrucje jezika, onda nije upitno, niti je to *Poveljom* zanijekano, da su Bosnjaci decenijama i stoljecima i sadrzaj i naziv dijelili sa drugim bastinicima jezika bosanskog u nepodijeljenoj, zajednickoj domovini Bosni. Ali ovaj kompleks nije tako monolitan kako ga neki zele prikazati i temeljito je drukciji kada se gleda iz unutrasnje perspektive, negoli izvana. Naime, nakon dugog razdoblja imenovanja jezika *bosanskim*, sredinom XIX stoljeca pocinje se ostvarivati vododjelnica u jeziku na koju je nacelno vec ukazano, pri cemu se nacionalne nominacije – vjerovatno pod uticajem djelovanja Vuka Karadzica – najranije dogoditi kod Srba, bosanski ce se Hrvati, nakon prolaznog *ilirskog* imenovanja jezika, okrenuti

ka *hrvatskom* imenovanju, dok će Bosnjaci *bosansko* imenovanje jezika još čvršće i prisnije vezati uz svoje narodnosno osjećanje.

Linija takvog zalaganja vidljiva je šezdesetih godina XIX stoljeća među bosnjačkim poslenicima okupljenim oko prvih listova koji tada koji se tada pokreću u Bosni, a ličnost koja se u tom pogledu istice jeste preduzimljivi urednik *Sarajevskog cvjetnika*, Mehmed Sakir Kurtcehajic, koji je ne samo dosljedan u nominaciji svoga maternjeg jezika kao *bosanskog*, nego također nastoji u njega unijeti – kao što je primijetio Dzevad Jahić – "što je moguće više jasnoće, očistiti ga od nepotrebnih nanosa, pa i od riječi neslavenskoga porijekla". S druge strane, u listu *Bosanski vjestnik*, uz brojne potvrde kontinuiteta *bosanske* nominacije, skreće se pažnja i na samosvojnosti zasebnih identiteta bosanskog i hrvatskog jezika. Na tragu povezivanja jezika sa narodnosnim osjećanjem među Bosnjacima, od posebnog značaja je isticanje važnosti maternjeg jezika, redovito imenovanog kao *bosanski*, među bosnjačkim vjersko-prosvjetnim poslenicima u drugoj polovini XIX stoljeća. Tako će Mehmed Agić iz Bosanskog Broda objaviti 1868. u Carigradu knjizicu pod naslovom *Ovo je od virovanja na bosanski jezik kitab*, a njegov saborac na istoj stazi zauzimanja za materinski izraz, Omer ef. Humo će – na kraju, na bosanskom jeziku stampanog vjerskog priručnika pod naslovom *Sehletul-vusul* (1875.) – uzviknuti: "Ah, da je Bog do meni bio ovaki bosanski pisani citab!" – dok će se u pjesmi *Pohvala knjiga koje su napisane bosanskim jezikom* sa žarom zaloziti za materinski izraz slijedecim stihovima: "Bez suhbe je babin jezik najjasniji, / Svatko njime vama vikom besidi, / Slatka braco Bosnjaci, / Hak vam Omer govori!" Ovo zauzimanje za maternji, bosanski jezik bosnjačkih vjerskih učenjaka kombinirano je nešto kasnije i sa zalaganjem za osavremenjivanje pisma arabice u bosanskom izrazu, u dramatičnom razdoblju nastojanja oko prilagodjavanja novim vremenima, koja su bila obilježena novim pismom (latinicom), tuđeg jezika nove, tuđinske vlasti, kojoj je pružen žilav oružani otpor i na koju se među Bosnjacima sa žazorom gledalo. Tih godina Ibrahim Edhem ef. Berbić objavljuje vjersku početnicu pod naslovom *Elif bai bosnevi sa starom i novom jazijom. Bosanska elifnica* (Carigrad 1886.) te svoj *Bosansko-turski učitelj* (Carigrad 1893.), a pridružuju mu se sa istim nastojanjima Ibrahim Seljubac sa *Novom bosanskom elifnicom*, Ibrahim Puska, Arif Sarajlija i drugi – odreda ostajući dosljedni u *bosanskom* imenovanju svoga maternjeg jezika. Od posebnog značaja u

ovoj liniji zauzimanja za bosanski jezik bosnjackih vjerskih ucenjaka i alhamijado pjesnika jeste prepjev sa turskog jezika *Mevluda* Sulejmana Celebija, spjeva o rodjenju Muhammeda a. s. iz pera tadašnjeg kolasičkog kajmekama hafiza Saliha Gasevica, objavljenog arebicom u Skoplju hidzretske 1296. (1878/79.), gdje u prologu naslovljenom kao *Predgovor* stoji: "Molise me kolasički prvisi: / 'Nami mevlud daj bosanski napisi!'"

Medjutim, u tom istom razdoblju, tj. skraja osmanske i tokom prve decenije austrougarske vladavine, bosanski Srbi i bosanski Hrvati odsudno se udaljavaju od – sto spontano prihvacenog, sto kasnije od vlasti nametanog – zajednickog bosnjackog imena za narod, te od bosanskog imena za jezik. Prevagu hrvatskog imena za maternji jezik potvrđice cak i rani stihovi tada gorljivo hrvatski usmjerenog mladog Basagica, koji istice da "hrvatskog jezika sum": "Moze da goji, / Moze da spoji / Istok i zapad, pjesmu i um!" Otada bosanstvo u jeziku postaje dio regionalnog oznacavanja za one koji su bosanske Srbe i bosanske Hrvate promatrali izvana, dok bosnjastvo u vezi sa narodnim imenom ubrzano blijedi. Cak ce na srpskoj strani doci do izrazite odbojnosti prema "bosnjakluku", kako je podrugljivo oznaceno – vec u naslovu Kociceva teksta u listu *Otadzbina* – bosnjastvo Mehmed-bega Kapetanovica Ljubusaka, dok je Safvet-beg Basagic zbog ideje bosnjastva izrazene u mladalackoj pjesmi *Bosnjaku* ostao na "crnoj listi" velikosrpskih snaga sve do u najnovije doba. Na hrvatskoj strani taj je proces bio donekle usporen: gorljivi bosanski ilirac Ivan Franjo Jukic, koji se potpisivao kao Slavoljub Bosnjak i zagovarao zamisao o "Bosnjacima triju vjera", imao je u svom uceniku fra Antunu Knezevicu nastavljaca ideje trokonfesionalnog bosnjastva, koja ga je medjutim drzala samo do ulaska austrougarskih trupa, nakon cega ju je prepustio bosanskim muslimanima. Ipak, ideja o Bosnjacima katolicke vjere u Bosni, sto bi se moglo oznaciti i kao neka vrsta rezervnog narodnog imena za bosanske Hrvate, nije izdahnula i moze se i danas naci "crno na bijelo", kao izraz inercije spontaniteta, posebno kod onih koji bosanske Hrvate gledaju izvana, a da je ideja bosnjacke trokonfesionalnosti bila i medju Bosnjacima ziva sve do prekjučer i jucer – pokazuju vazna i cesto navodjena knjiga Smaila Balica *Kultura Bosnjaka* (Wien 1973), sa podnaslovom *Muslimanska komponenta*, te izvrsna studija Muhsina Rizvica *Bosna i Bosnjaci, jezik i pismo* (Sarajevo 1995).

Dakle, samo nakon tokova u jeziku na koje je ukazano, a koji su bili posljedica temeljitih društvenih promjena u samoj Bosni i njezinom komsiluku/susjedstvu, moglo se dogoditi da pod pritiscima izvana i podrskom iznutra bude kod austrougarskih vlasti ishodjena promjena u sluzbenom nazivu jezika: *srpsko-hrvatski*, umjesto *bosanski*, koji ce pod tim imenom – osim u pisanoj djelatnosti koja se ticala autonomnog vjerskog zivota Bosnjaka – slobodno nastaviti zivot u Sandzaku, medju bosnjackim iseljenicima u Turskoj i drugim destinacijama, a uvjerljiv dokaz neupitnosti takve prakse i u javnom djelovanju, ali izvan Bosne, donosi prvi stampani *Tursko-bosanski rjecnik* Ahmeda Kulendera, objavljen u Bitolju davne 1912. godine. Uspostavljanjem Kraljevine SHS (1918.) sintagma *bosanski jezik* protjerana je iz javne upotrebe i u spomenutom ogranicenom obimu. Tako ce u dugom nizu godina nakon 1918. historijsko ime Bosnjak i sintagma *bosanski jezik* biti nepozeljne i zabranjene, pritisnute hipotekom kalajevstine i bosnjackog integrizma, navodno uperenog protiv Srba i Hrvata u Bosni ("krunski dokaz": Basagiceva pjesma *Bosnjaku*). Ali ce ponornica nezaustavljivo izbiti, kao Vrelo Bune, i potvrditi neprekinutost i nepresahlost toka svijesti o *bosanskom jeziku* kao maternjem jeziku Bosnjaka.

Munib MAGLAJLIC